

PAUL HENRI THIRY
BARON D'HOLBACH

Eseu despre prejudecăți

sau

Despre influența opiniilor
asupra moravurilor și fericirii oamenilor

Traducere din limba franceză de
GABRIEL AVRAM

Prefață de
JACQUES PATRY

Postfață de
ADRIAN NIȚĂ

EDITURA HERALD

București, 2018

Cuprins

Prefață	5
Discurs preliminar	12
Scrisoarea autorului către dl D.L.	30
CAPITOLUL I - Despre adevăr și utilitatea sa.	
Despre izvoarele prejudecăților noastre	31
CAPITOLUL II - Adevărul este remediul	
necazurilor neamului omenesc.	
Despre rațiune și despre avantajele ei	42
CAPITOLUL III - Poate fi instruit poporul?	
Este periculos să-l luminezi? Despre relele	
care rezultă din ignoranța popoarelor	59
CAPITOLUL IV - Adevărul le este necesar atât	
suveranilor, cât și supușilor. Despre corupția	
și viciile ce decurg din prejudecățile suveranilor	77
CAPITOLUL V - Despre venerația pentru vechime	
sau despre respectul pe care oamenii	
îl au pentru tradiția, obiceiurile, opiniile	
și instituțiile strămoșilor lor	91
CAPITOLUL VI - Prejudecățile politice și religioase	
corup inima și mintea suveranilor și supușilor.	
Cetățeanul trebuie să le spună adevărul	
concetățenilor săi	110
CAPITOLUL VII - Despre filosofie, trăsăturile	
caracteristice pe care aceasta trebuie să le aibă	
și scopul pe care trebuie să și-l propună	128

CAPITOLUL VIII - Despre filosofia practică și cea speculativă	146
CAPITOLUL IX - Despre interesele și motivele care trebuie să-l însuflețească pe filosof. Despre curajul care trebuie să inspire căutarea adevărului	161
CAPITOLUL X - Despre antipatia care a existat întotdeauna între filosofie și superstiție. Despre spiritul filosofic și despre influența sa asupra literaturii și artelor	174
CAPITOLUL XI - Despre cauza viciilor și despre incertitudinile filosofiei. Despre scepticism și despre limitele sale	193
CAPITOLUL XII - Dacă filosofia contribuie la fericirea omului și îl poate face mai bun	213
CAPITOLUL XIII - Despre adevăratele cauze ale ineficacității filosofiei. Adevărata morală este incompatibilă cu prejudecățile oamenilor	229
CAPITOLUL XIV - Mai devreme sau mai târziu adevărul va triumfa în fața greșelii și a obstacolelor ce i se pun în cale	254
Scrisoarea dlui Denis Diderot referitoare la critica <i>Eseului despre prejudecăți</i>	279
POSTFAȚĂ - Actualitatea lui d'Holbach în epoca spiritului	290

Prefață

Scriitor și filosof francez de origine germană, Paul Heinrich Dietrich von Holbach, zis Paul Henry Thiry, baron d'Holbach, s-a născut la Heidelberg (marele ducat de Baden, Palatinatul Renaniei), pe 8 decembrie 1723. Acest mare erudit a fost mai întâi una dintre personalitățile înaltei societăți franceze; originar fiind din Palatinat, sosit în capitala Franței încă din copilărie și dispunând de o mare avere, a făcut din locuința sa un loc în care-și dădeau întâlnire o seamă de scriitori valoroși ai epocii: Jean le Rond d'Alembert, Georges-Louis Leclerc Buffon, Frédéric Melchior Grimm, Denis Diderot, Claude-Adrien Helvétius, Guillaume-Thomas Raynal, Ferdinando Galiani. Salonul, dar în special mesele pe care le oferea baronul erau extrem de apreciate, iar supeurile erau atât de fastuoase, încât spiritualul abate Galiani i-a acordat lui d'Holbach supranumele de „Primul somelier al filosofiei”. În afara mâncărilor de bun gust, aici mai întâlneai „multe dispute și polemici, dar niciodată certuri”.

Mare senior luminat, spirit îndrăzneț și vesel, inimă generoasă și de o discreție perfectă, baronul d'Holbach era o personalitate accentuată a societății pariziene. „Clubul holbachic”, după cum îl denumea cu dispreț Jean-Jacques Rousseau, își promova protejării la Curte, făcea și desfăcea reputația unor curteni. Dușmanii baronului îi reproșau acestuia că avea un spirit puțin cam grosier, iar prietenii săi îl laudau ca pe un savant enciclopedist.

Format la școala științelor naturale, baronul d'Holbach, înainte de a scrie articole despre chimie pentru *Enciclopedia franceză*, tradusese din limba germană o seamă de opere științifice de mare interes din domeniul chimiei și mineralogiei. A promovat operele și gândirea unor filosofi englezi precum Thomas Hobbes, Anthony Collins, John Toland, Thomas Gordon, dar, în cadrul mișcării iluministe a veacului, d'Holbach urma să devină mult mai activ. Clubul pe care-l înființase la reședința sa nu era doar o asociație de conspiratori uniți printr-o anumită doctrină bine precizată, ci, prin totala libertate a opiniilor care domnea, prin emulația și înclinația către toate ideile îndrăznețe privind politica și religia, se constituia într-o avangardă extremă a filosofiei.

Însuși baronul scria lucrări filosofice, unele dintre ele fiind mult mai îndrăznețe decât ale tuturor celorlalți. Avea însă și colaboratori: Lagrange, Naigeon și, în special, Diderot. Rousseau pretinde că d'Holbach și-ar fi atribuit chiar lucrări ale prietenilor lui, care ezitau să le semneze cu numele real. În orice caz, cele mai multe dintre cărțile sale nu au fost semnate, apărând anonim. Foarte puține dintre operele sale au scăpat de condamnările Parlamentului din Paris și de punerea lor sub obroc de către Roma. Dintre lucrările condamnate, să amintim *Le Christianisme dévoilé ou Examen des principes et des effets de la religion chrétienne* (1766), publicată sub pseudonimul Boulanger; *La Contagion sacrée* (1767); *Théologie portative* (1768); *Essai sur les préjugés, ou De l'influence des opinions sur les mœurs & le bonheur des hommes* (1770), publicată sub pseudonimul Dumarsais; *Le Système de la nature ou Des lois du monde physique et du monde moral*, ultima carte fiind publicată sub pseudonimul „Mirabaud, secretar veșnic și

unul din cei patruzeci ai Academiei Franceze”, volum care a suscitât în anul 1770 numeroase respingeri din partea criticii, fiind aspru condamnată chiar de Voltaire, dar și de regele Frederic al II-lea al Prusiei. Dar *Le Système de la nature* a iscat asemenea controverse, pentru că era cel mai logic cod al ateismului ce apăruse până atunci. Alte cărți controversate ale sale au fost: *Politica naturală* (1773) și *Morala universală* (1776).

D’Holbach a elaborat un sistem filosofic încheiat, în special o filosofie socială. Ideile filosofiei sale sunt împrumutate de la senzualiști: toate facultățile noastre intelectuale sunt datorate simțurilor, spune el în *Le Système de la nature*, și nu reprezintă altceva decât moduri ce rezultă din organizarea corpului nostru; însușirile atribuite sufletului nu ar fi decât „modificări cărora o substanță imaterială nu le poate fi susceptibilă”; în opinia sa, sufletul nu este diferit de trup, ci parte componentă.

D’Holbach combate ideile lui George Berkeley, care susținea că universul nu există decât în noi înșine. A doua influență a filosofiei sale se datorează ideilor gânditorilor hedoniști, în special în ceea ce privește noțiunile de *interes* și de *fericire*. Dar, întrucât d’Holbach era un om al veacului al XVIII-lea, adaugă la aceste idei voința vremii sale de a recurge la *experiență* în materie de cunoaștere, trecând astfel spre o filosofie socială. Moștenitor al ideilor secolului al XVII-lea, baronul d’Holbach crede că specia umană și universul sunt „mecanisme extrem de complicate”, că totul este legat și în relație pe lumea aceasta, astfel încât cauzele sunt înlănțuite între ele. Deci, în virtutea acestui sistem de legături cauzale, natura este cea care dirijează acțiunile omenești, iar omul însuși nu este neapărat o ființă aparte printre celelalte ființe ale naturii. Dacă ne vom analiza

judcățile, spune el, vom vedea că există pentru oameni o măsură unică, fie că este vorba despre opinii, instituții, comportamente, și anume *utilitatea* și *fericirea* pe care lucrurile ni le procură, căci omul „este o ființă materială, structurată în așa fel încât să simtă și să gândească”. Omul rămâne în continuare o ființă supusă circumstanțelor, asemenea fenomenelor naturale. Filosofia sa socială pune în lumină rolul principal al importanței societății în concepțiile omului; chiar și atunci când este vorba despre judecăți personale, cauza erorilor de gândire vine din faptul că judecăm actele celorlalți după efectele pe care le au asupra noastră. Astfel, noi suntem solidari cu semenii noștri și ne trebuie un *etalon* la care să raportăm ideile noastre morale sau sociale. Ei bine, d’Holbach se va avânta tocmai în căutarea acestui etalon, studiind fundamentele structurale ale statului și condițiile edificării unei morale publice. Bazele guvernării, alături de ideile atât de binecunoscute ale contractului social, se sprijină pe noțiunea esențială a *binelui*: iar „binele pe care-l facem oamenilor” înseamnă și *rațiune*, și *echitate*. Faptele ne demonstrează, spune d’Holbach, că nu există în lume vreo constituție strict ordonată, bine alcătuită, ci tot felul de forme de guvernare dezorganizate, întrucât legile sunt alcătuite în așa fel încât abuzurile conducătorilor fac să nu existe o egalitate în drepturi cu supușii. Legea, care reprezintă „suma voințelor societății”, ar trebui să aibă drept scop de a-l îndruma pe om spre îndatoririle sale, adică spre stima celorlalți, în definitiv spre „interesul general al societății”. Dar, pentru a atinge acest scop „invariabil”, sunt necesare trei condiții: libertatea fără excepții, garantarea proprietății și siguranței fiecăruia, o guvernare „puternică și prietenă a luminilor”. Morala socială, care este apropiată de trăsăturile legii naturale, trebuie să fie universală.

Stabilitatea, certitudinea și necesitatea se impun obligațiilor moralei. „Trebuie să punem la temelia moralei necesitatea cunoașterii lucrurilor; educația nu reprezintă altceva decât necesitatea dezvăluită copiilor. Legislația reprezintă necesitatea dezvăluită membrilor corpului politic. Morala este necesitatea raporturilor care există între oameni, dezvăluită unor ființe raționale.” „Obligația morală înseamnă acea obligație a noastră de a merita afecțiunea și ajutorul pe care le primim din partea semenilor lângă care trăim și cu care suntem asociați” (*Sistemul naturii*).

Morala trebuie să promoveze mobilurile care sunt capabile să ne determine sensibilitatea și inteligența: plăcerea, teama de durere, speranța fericirii; dar pentru ca obligația moralei să existe, este suficient să existe motive de plăcere ori durere care să fie la îndemâna omului. Moralistul nu trebuie să sufoce și să condamne pasiunile, căci ele sunt inerente naturii noastre, ci trebuie să se servească de acestea, arătându-le oamenilor că interesele sunt aceleași pentru toți, că fericirea rezultă din armonizarea pasiunilor și din cooperarea tuturor cetățenilor. Astfel, moralistul poate propune ca pasiunile să fie canalizate spre obiectele utile tuturor, folosindu-se de ajutorul experienței și al rațiunii. Baronul d’Holbach insistă asupra importanței factorilor sociali ai moralei. Fie că este vorba despre a defini binele ori răul, sau convențiile sociale și instituțiile, în opinia sa instituțiile sunt vinovate pentru dezvoltarea și răspândirea imoralității. Dar, din momentul în care se va instaura o regulă universală a moralei, aceleași virtuți sociale vor făuri un bun cetățean și un bun suveran.

D’Holbach consideră în lucrarea *Ethocratie* că educația reprezintă factorul cel mai important pentru a ajunge la îndeplinirea acestor deziderate. Educația este în stare să

le ofere indivizilor și popoarelor o morală bazată pe experiment și rațiune; în primul rând, însă, legislația și morala trebuie alăturate, contopite, „pentru că amândouă se sprijină pe aceleași reguli”. Mijloacele și scopurile practice de implementare a moralei constau în a dezvolta simțul utilității și al entuziasmului; se va redacta apoi un „catehism moral” care să conțină principiile unei morale „umaniste”, conform cu fiecare categorie de cetățeni. În concluzie, preceptele morale reprezintă suportul numeroaselor reforme sociale anunțate și prezentate de baronul d’Holbach, care vor fi preludiul reformelor Revoluției franceze de la 1789.

D’Holbach este unul dintre autorii și inspiratorii principali ai enciclopedismului; tot lui i se atribuie excesele de limbaj și de gândire ale lui Diderot sau ostilitatea contra creștinismului, pe care a împărtășit-o cu toți prietenii săi. Dar Denis Diderot era mai mare cu unsprezece ani decât d’Holbach și ei nu s-au cunoscut decât în 1749, de aceea este probabil ca acesta să fi avut mai întâi influență asupra baronului, chiar dacă d’Holbach, în ceea ce privește îndrăzneala de a promova ateismul, se poate să-și fi depășit repede maestrul și prietenul.

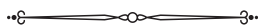
Secolul al XVIII-lea își găsește în baronul d’Holbach doctrinarul cel mai îndrăzneț, eliberat de prejudecățile religioase și politice până la a manifesta un fanatism pe dos, ceea ce pare că-l anunță pe dl Homais, personajul lui Gustave Flaubert din romanul *Doamna Bovary*. Cel mai bine este să nu zăbovim însă asupra lucrărilor sale pur polemice, unde se vedește adeseori, după cum spunea Grimm, „un om plin de fiere care se vrea agreabil”. D’Holbach rămâne un gânditor ce a așteptat cu nerăbdare nu doar distrugerea creștinismului, ci a oricărei alte credințe religioase, ceea ce nu l-a împiedicat totuși să considere că uneori religia este

bună pentru popor. Dar scrierile sale cu adevărat filosofice se sprijină pe o documentare serioasă și profundă, nu doar pentru că era un savant, ci pentru că și el, ca și Helvetius, a știut să culeagă roadele unei materii oferite din abundență de conversațiile din salonul său. S-a folosit de toate argumentele pe care științele naturale ale timpului său le puteau pune în slujba materialismului.

Paul Henry Thiry, baron d'Holbach, moare la Paris pe 21 ianuarie 1789, la vârsta de 66 de ani.

Jacques Patry

Scrisoarea autorului către dl D.L.

Paris, 7 martie 1750

Se pare că ați dorit, dragă prietene, să aloc o mai mare întindere disertației mele filosofice¹; tocmai pentru a mă conforma acestei dorințe, am scris această lucrare. Sper că veți fi mulțumit de ea. Cel puțin, veți descoperi aici o apologie rațională a filosofiei, atât de denigrată de proști și incompetenți în toate vremurile. Înainte de toate, am început să examinez următoarea problemă: *Oare este util să le dezvălui oamenilor adevărul? Poate deveni adevărul periculos pentru oameni?* Mi se pare că această problemă nu a fost suficient lămurită până în prezent, întrucât nici marii gânditori nu au știut s-o rezolve. Vă revine dumneavoastră, dragă prietene, misiunea de a judeca dacă am reușit sau nu, măcar formal, căci, în ceea ce privește fondul, știu că sunt în asentimentul dumneavoastră. În lumea în care trăim, fiecare se laudă că îndrăgește adevărul, totuși nimeni nu îl înțelege și mulți indivizi îi condamnă pe cei care-l dezvăluie lumii întregi. Se pare că apostolii minciunii vor mai deține încă multă vreme puterea pe pământ, iată de ce, în general, ne imaginăm că rațiunea greșește. Dar rațiunea nu dă greș în cazul dumneavoastră, căci o cultivați și căutați să aflați adevărul și, în ciuda tuturor invidiilor care vă înconjoară, iubiți filosofia. Așadar, cel care se ocupă cu căutarea adevărului are dreptul la prietenia dumneavoastră...

Al dumneavoastră sincer etc., Dumarsais

¹ Această disertație îi aparține defunctului Dumarsais și a fost inserată într-o culegere publicată sub titlul *Nouvelles libertés de penser*.

Capitolul I

DESPRE ADEVĂR ȘI UTILITATEA SA. DESPRE IZVOARELE PREJUDECĂȚILOR NOASTRE

Dacă natura intrinsecă a omului îl obligă în fiecare clipă a vieții să tindă spre dobândirea fericirii sau să caute a-și face viața suportabilă, atunci este necesar să descopere mijloacele pentru îndeplinirea acestui deziderat și să îndepărteze piedicile care se opun acestei înclinații naturale. Odată stabilită această premisă, vom spune că adevărul îi este necesar omului, iar erorile sau rătăcirile nu îi pot fi decât dăunătoare.

„Adevărul”, spune Hobbes¹, „îi interesează pe oameni doar în măsura în care le este util și necesar; cunoștințele dobândite, pentru a fi utile, trebuie să fie evidente și adevărate; nu există evidență fără dovezile oferite de propriile noastre simțuri; orice cunoștință care nu este evidentă nu reprezintă decât o părere personală.”

Opinia este regina lumii. „Voința noastră”, spune același filosof, „urmează părerile noastre, iar acțiunile se îndeplinesc în funcție de opiniile pe care le avem; iată deci cum este guvernată

¹ Thomas Hobbes (1588-1679) a fost un filosof englez, cunoscut îndeosebi pentru tratatul său *Leviatanul* (1651). Hobbes a scris pagini despre filosofia politică, dar și despre alte subiecte, oferind o definiție a naturii umane ca o formă de cooperare autointeresată. A fost contemporan cu Francis Bacon și cu René Descartes și a scris un răspuns la *Meditațiile* lui René Descartes. Hobbes este unul dintre cei mai mari promotori ai raționalismului și un bun cunoscător al filosofiei lui Descartes. (N. tr.)

lumea de păreri.” Dar o opinie nu reprezintă altceva decât un adevăr sau un fals adevăr, care pătrunde în mintea muritorilor de rând. Opiniile universale sunt acele păreri care sunt admise în general de oamenii din toate țările; opiniile naționale sunt cele adoptate de fiecare națiune în parte. Dar cum ne putem da seama dacă aceste păreri sunt adevărate sau false? O putem face recurgând la experiență și la rațiune, care reprezintă fructul acestei experiențe, examinând dacă părerile sunt realmente și în mod constant avantajoase pentru majoritate. Ne putem da seama de acest lucru doar cântărind avantajele și dezavantajele. Trebuie analizate, de asemenea, efectele necesare pe care aceste păreri le produc asupra celor care le profesează și asupra celorlalți semeni cu care trăiesc în societate.

Așadar, numai cu ajutorul experienței putem descoperi adevărul. Dar ce este adevărul? El reprezintă cunoașterea raporturilor care există între ființele care acționează unele asupra altora sau, dacă vreți, înseamnă conformitatea dintre judecățile pe care le emitem asupra ființelor și asupra calităților pe care le au în mod real aceste ființe. Atunci când afirm că *fanatismul este ceva rău* nu fac decât să emit un adevăr confirmat de experiența tuturor veacurilor, adevăr resimțit de toți cei ale căror prejudecăți nu i-au împiedicat să cunoască relațiile stabilite între oameni în societate, unde totul ne dovedește că opiniile religioase au produs cel mai mare prăpăd în toate timpurile.

Iar atunci când afirm că despotismul reprezintă un abuz nefast și distructiv, iarăși spun un adevăr, întrucât experiența tuturor epocilor ne-a dovedit cu prisosință faptul că o putere arbitrară este dăunătoare pentru oamenii asupra cărora se exercită, dar le este dăunătoare și celor care o exercită.

Atunci când spun că oamenilor *le este necesară virtutea*, spun din nou un adevăr bazat pe raporturile constante care

există între oameni, pe îndatoririle reciproce pe care le au aceștia, în virtutea tendinței lor naturale de a atinge fericirea.

Socrate spunea că *virtutea și adevărul înseamnă același lucru*. Ar fi fost mai nimerit dacă ar fi spus că virtutea reprezintă o consecință a adevărului. Adevărul, descoperindu-ne relațiile sau legăturile ce ne unesc cu semenii noștri, dar și scopul pe care ni-l propunem în fiecare moment, ne indică necesitatea de a ne comporta în modul cel mai adecvat, pentru a merita afecțiunea, stima și ajutorul din partea celor de care avem nevoie mereu, dar ne arată și felul în care trebuie să ne abținem de la ceea ce le-ar produce neplăceri semenilor noștri, ne arată cum să ne ferim de un comportament care s-ar putea să se întoarcă împotriva noastră.

Observăm deci, încă de la început, cum adevărul ne arată cât de necesară îi este virtutea unei ființe pline de nevoi, care trăiește în societate pentru a reuși să-și satisfacă aceste trebuințe cu mai mare ușurință. Virtutea nu este altceva decât o predispoziție permanentă de a face ceea ce este util pentru ființele neamului omenesc, de a lucra astfel în folosul nostru. „Adevărul”, spune Wollaston¹, „nu reprezintă decât punerea în acord cu natura; astfel, urmărind neabătut adevărul, nu putem niciodată să combatem natura.” Zenon a zis înaintea lui că perfecțiunea omului constă în a trăi conform legilor naturii, care ne vor conduce către virtute. În fine, Juvenal (în *Satire*) ne spune că niciodată rațiunea nu ne vorbește într-un limbaj diferit de cel al naturii umane.

În concluzie, trebuie să descoperim adevărul chiar în interiorul naturii omenești; acest adevăr ne conduce către virtute, iar aceasta din urmă nu reprezintă altceva decât utilitatea con-

¹ William Wollaston (1659-1724), filosof și moralist raționalist englez, ale cărui doctrine morale au influențat filosofia secolului al XVIII-lea, cel care a dezvoltat conceptul de *religie naturală*. (N. tr.)

stantă și reală a ființelor omenești; fără virtute, oamenii vor căuta inutil fericirea. De aici trebuie să tragem concluzia că, fără adevăr, oamenii nu pot fi nici virtuoși, nici fericiți; prin urmare, adevărul va fi întotdeauna cea mai arzătoare nevoie a ființelor ce sunt destinate a trăi într-o societate.

Ceea ce numim *rațiune* nu reprezintă altceva decât adevărul descoperit prin experiență, verificat cu ajutorul gândirii și aplicat la regulile vieții. Cu ajutorul rațiunii, facem distincție între ceea ce ne poate dăuna și ceea ce ne este util, între ceea ce trebuie să căutăm și ceea ce trebuie să lăsăm deoparte. Experiența ne arată ceea ce ne poate fi de folos în mod real și constant și ceea ce constituie doar avantaje frivole și trecătoare. În consecință, rațiunea este cea care hotărăște ce anume ne poate procura o fericire durabilă și permanentă. O ființă care, prin natura sa, caută mereu să ducă o existență fericită trebuie să se bazeze tot pe rațiune. Astfel, fără adevăr, omul nu poate dobândi nici experiență, nici rațiune; nu are un punct de sprijin și rătăcește la întâmplare pe multele poteci ale vieții, rămânând într-o copilărie perpetuă, fiind victima propriilor prejudecăți, adică a acelor judecăți preconcepute sau a opiniilor pe care le-a asimilat înainte de a le fi examinat. Aceste imprudențe și neajunsuri sfârșesc întotdeauna prin a-l face nefericit; înșelat fiind de prejudecățile sale neverificate, nu poate avea vreo idee adevărată despre ceva; va merge din greșeală în greșeală, devenind, la fiecare pas, doar jucăria nefericită a propriei lipse de experiență sau a capriciilor orbilor care-l călăuzesc¹.

¹ Dacă, după cum tocmai am spus, *prejudecata înseamnă o judecată primită și neexaminată de gândirea proprie*, este limpede că toate opiniile religioase și politice ale oamenilor nu sunt altceva decât *prejudecăți*, având în vedere că oamenii nu le pot pune la îndoială pe primele fără să riște a fi uciși, iar pe celelalte fără a se expune diverselor pericole.